

LÉTO 1943 – VRCHOLNÉ OBDOBÍ ČISTEK

V červnu 1943 vydal Kljačkovskij svolání k ukrajinskému lidu. Nejprve v něm barvitě vylíčil údajnou násilnou akci polské policie proti ukrajinské vesnici Dermań-Załuże z 29. května 1943. Následně Poláky obvinil ze spoluúčasti „na německých masakrech a mučení ukrajinského obyvatelstva“ a ze spolupráce se sovětskými partyzány. „Pokud tedy,“ čteme v svolání, „propukne na ukrajinském území nová hajdamáčtina nebo kolivština, odpovídat za to budou jen a pouze ti, kdo uvedli polskou osvobozenickou politiku do protiukrajinského tábora moskevských a německých imperialistů [...]. Ať však služebníčkové Moskvy a Berlína nezapomenou, že ukrajinský národ se dokáže pomstít!“⁵⁸ Smysl svolání je zřejmý – bylo to propagandistické zdůvodnění červencové depolonizační operace.

Oddíly UPA provedly rozkaz Klyma Savura a v noci z 10. na 11. července 1943 zahájily hromadný, soustředěný útok na obce obývané Poláky. Poté, co partyzáni zlikvidovali jednu ves, přešli do druhé, kde vraždění pokračovalo. Svědek těchto událostí Tadeusz Opała vzpomínal: „Ráno k nám přišel jeden soused, nějaký Wróblewski, vzal mého malého brášku za ruku a vyrazili na mši do kostela v Chrynowě. Cesta [...] vedla lesem. Na kraji toho lesa stál nějaký chlap a ukrajinsky je varoval [...] ‚Nechodte do toho kostela, bude zle!‘ [...] Wróblewski ho poslechl a vrátili se domů. Díky tomu on ani můj bráška nezemřeli. Když přišli zpátky k nám na dvorek, z Chrynowa se začala ozývat střelba. To Ukrajinci zaútočili na tamní kostel. [...] postavili před kostelní dveře kulomet a začali pálit do davu lidí. Celkem jich v tom kostele zabili 150. V noci jsme šli celá rodina spát do žita.“⁵⁹

⁵⁸ Cit. dle: *Polacy i Ukraińcy...*, s. 503. Tam i úplný text svolání.

⁵⁹ Tadeusz Opała, *Oni nienawidzą Polaków*, in: Marek A. Koprowski, *Wołyń. Epopeja polskich losów 1939–2013. Akt III, Zakrzewo 2013*, s. 32–33.

Velitel Zemské armády generál Bór-Komorowski ve svém hlášení uvedl: „11. a 12. července bylo vyvražďeno 60 vsí v horochovském a włodziemierském regionu. [...] V oblasti, kde masakry probíhaly, prchli všichni Poláci do městeček.“⁶⁰ Skutečný počet vesnic, jejichž obyvatelé byli vyvražďeni, byl ovšem ještě vyšší – během pouhých několika desítek hodin členové OUN a UPA vyhladili 99 polských vsí.⁶¹

Organizovaný ráz celé operace potvrzují i ukrajinské dokumenty. V hlášení OUN z oblasti Włodzimierz-Horochów z července 1943 se píše: „Protipolská akce se ve většině případů nepovedla. Lidé zbytečně umírali, zatímco aktivní protiukrajinské živly, přirozeně ozbrojené a organizované, buďto uprchly, nebo kladly ozbrojený odpor, čímž nám způsobily ztráty. Nejlépe se akce podařila v Poryckém rajonu, dobře také v Horochovském, uspokojivě v Centrálním, špatně v Beresteczku a Ózdziutyczích, vůbec pak neproběhla ve městech Włodzimierz, Horochów a v rajonu Uściług a Werba. Provádění akce se v *některých obcích* účastnilo i obyvatelstvo, v Poryckém rajonu i melnykovci.“⁶²

Po útocích příslušníci UPA přesvědčovali obyvatelstvo, jehož se jejich akce ještě nedotkly, aby se nikam nestěhovalo. Uklidňovali je tím, že „Ukrajinci nemají proti Polákům nic kvůli národnosti nebo katolické víře, nýbrž za postoj k ukrajinské národnostní otázce“.⁶³ Byla to však dezinformace.

⁶⁰ *Armia Krajowa w dokumentach*, sv. 3: *Kwiecień 1943 – lipiec 1944*, ed. Tadeusz Pełczyński et al., Wrocław – Warszawa – Kraków 1990, s. 59, hlášení gen. Komorowského z 19. srpna 1943.

⁶¹ Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, sv. 1–2, Warszawa 2000. Viz též Ewa Siemaszko, *Ludobójcze akcje OUN-UPA w lipcu 1943 r. na Wołyniu*, in: *Antypolska akcja OUN-UPA. Fakty i interpretacje*, eds. Grzegorz Motyka a Dariusz Libionka, Warszawa 2003.

⁶² CDAVOVU, zesp. 3833, op. 1, t. 118, k. 19.

⁶³ *Ibidem*, k. 20.

Její vinou i další masový úder UPA, který v srpnu proběhl na území okresů Włodzimierz a Lubomel, Poláky nepříjemně překvapil. Využívání cíleného dezinformování bylo důsledkem zkušenosti s holocaustem. Aby zabránili panice, mystifikovali Ukrajinci polské obyvatelstvo dokonce i během samotných akcí. Ve vsi Wola Ostrowiecka shromáždili 30. srpna místní obyvatele na jednom místě a proslovili projev o nutnosti společného boje proti Němcům. Příslušníci UPA se snažili vytvořit dojem slušného přístupu k Polákům. Zraněnou Polku ošetřili, nějakému dítěti dali bonbón... Poté, co se jim podařilo všechny zamknout ve škole, začali postupně vyvádět ven pěti- až desetičlenné skupinky mužů, které následně odvedli do stodoly a zabili kladivem nebo sochorem. Když už ve škole zbývaly jen ženy a děti, obložili budovu slámou, polili benzínem a zapálili. Dovnitř navíc hodili několik granátů. Tímto způsobem zavraždili ve vsi Wola Ostrowiecka přibližně 600 lidí.⁶⁴

V ukrajinském hlášení byly srpnové čistky vyhodnoceny následovně: „Protipolská akce proběhla od 26. do 31. srpna nešikovně a nepodařeně. Povšimli si toho mimo jiné i Němci. Jeden z nich během svého projevu v rajonu Werba výslovně uvedl: ‚Partyzáni provedli polskou akci špatně proto, že nezlikvidovali obyvatelstvo ve městech.‘ V rajonu Werba uprchlo 95 procent polské mládeže do lesů. Taktéž všichni podstatnější polští činitelé v rajonu Oździutycze uprchli a uchýlili se pod ochranu Němců. Obzvláště nepodařeně proběhla operace v rajonu Uściług. Rozptýlené polské obyvatelstvo se zde soustředilo ve Steżarycích a Bielínu a vytvořilo silné bandy, které svým terorem přinutily odejít veškeré ukrajinské obyvatelstvo z rajonu. Muselo se evakuovat na území rajonů Werba a Lubomel. Víceméně uspokojujivě proběhla akce v rajonu

⁶⁴ Leon Popek, *Wołyński testament*, Lublin 1997; Leon Popek, *Ostrówki. Wołyński testament*, Warszawa 2011.

Włodzimierz, nebudeme-li k němu počítat příměstské oblasti, odkud Poláci uprchli do města. Vzbouřené polské obyvatelstvo vytvořilo bandy, které bez ustání zneklidňují Ukrajince, kradou jejich majetky, občas zabíjejí a brání jim v práci.“⁶⁵

V půlročním hlášení Zemské armády za období od 1. března do 31. srpna 1943 byly tytéž události popsány takto: „V jižních částech území je rozhodující početní převaha a vyzbrojení Ukrajinců. Doznáváme citelných ztrát na zavražděných a zadržovaných lidech, celé rozsáhlé oblasti byly od polského živlu úplně vyčištěny, neboť ti, kdo přežili, se pokoušejí utéct do bezpečnějších oblastí.“⁶⁶ Uvedenou spoušť mohli na vlastní oči spatřit příslušníci polských partyzánských oddílů, které vznikaly v létě 1943 a pohybovaly se po Volyni. Ti museli předstírat, že jsou Ukrajinci. V jedné obci narazila taková skupina na několik banderovců, kteří je ujišťovali, že ve vsi už není ani jeden Polák. Lech Karłowicz na to vzpomínal:

„A ščo vy tut zrobyly z Lachami?‘ zapředl s nimi hovor jeden z našich lidí a zapálil si od Ukrajince cigaretu.

„A ščož? Pozaryzovaly jak kabanyv [svině], taj pozakopyvaly!‘ rozesmál se dotázaný obhrouble.“⁶⁷

Rovněž v případě útoků páchaných v létě roku 1943 byli sedláci, kteří se jich účastnili, přinejmenším zčásti mobilizováni z donucení. Známy je případ Ukrajince, který zachránil skupinu Poláků a ukryl je ve své stodole. A před jejich zraky jej pak příslušníci UPA odvedli do sousední vsi, kde musel, jak jim poté vyprávěl, zabíjet sekerou tamní Poláky, jinak by sám přišel o život.⁶⁸ Odpor proti své politice trestali banderovci

⁶⁵ CDAVOVU, f. 3833, op. 1, t. 11, k. 41, hlášení o sociální a politické činnosti v nadrajonu Włodzimierz-Horochów od 20. 8. do 20. 9. 1943.

⁶⁶ *Armia Krajowa w dokumentach*, sv. 3, s. 68.

⁶⁷ Leon Karłowicz, *Od Zasmyk do Skrobowa*, Kraków 2013.

⁶⁸ Z výpovědi Zuzanny C. plyne, že v létě 1943 odvedla UPA ze vsi Janówka muže ukrajinského původu ve věku 16 až 60 let; byli zavedeni do vsi Gaj, kde jim rozkázali,

přísně. Když 30. srpna objevili ve vsi Wilka Dulibéska u hospodáře Oleksije Stoljaruka úkryt, v němž se schovávali polští manželé se dvěma dětmi, okamžitě zabili nejen Poláky, ale také jejich ukrajinského přítele.⁶⁹ Více „štěstí“ měla Hanna Semeňuková: „Když už pálili Bonusówku [...], Paszczyk Józik tam byl se ženou taky, jeho žena byla těhotná. No a on začal utíkat. Spustili střelbu a postřelil ho do nohy. Upadl do výkopu [...], ležel tam až do rána a vykřvácel... Až ráno ho zavezli do nemocnice, ale umřel tam. A ta jeho těhotná žena utekla k nám, až do Zaborolu. Do naší chalupy. [...] Přespala tady. Nevyhnali jsme ji. [...] A pak nám za to, že jsme schovávali Polku, vypálili chalupu [...]. Naši lidé!“⁷⁰

Povšimněme si, že při útocích byli zabijeni všichni Poláci, zpravidla nepřilíši bohatí rolníci, kteří se od svých ukrajinských sousedů lišili pouze národností a vyznáním. Před smrtí je naprosto neochránilo ani prohlášení, že jsou vůči ukrajinskému podzemí loajální. Ve zdołbunowském okrese dodávali obyvatelé Huty Majdańské výměnou za záruku bezpečí povstalcům z UPA od jara 1943 potraviny. Přesto zde oddíly UPA 12. července povraždily 184 lidí. Nepomáhalo ani prohlášení, že přijmou ukrajinskou národnost. Ukrajinka Hanna Vasyľuková ze vsi Niskienicze vzpomínala: „Zabili Karolovy. Byla to matka s dcerou a dvě děti. Zabili je. Banderovci je zabili. Jo a taky jim zapálili chalupu. Chlap od té ženské, táta od těch dětí, utekl a nechal je v bídě. Nechali se překřtít na naši víru. Uděláme všecko, říkali, jen aby nás už nechali na pokoji...“

aby zabili Poláky shromážděné tam nad vykopanou jámou. Pokud by rozkaz nevykonali, příslušníci UPA jim vyhrožovali, že je také zabijí. Srov. *Akta śledztwa w sprawie zbrodni ludobójstwa popełnionej na terenie województwa wołyńskiego przez nacjonalistów ukraińskich w latach 1939–1945*, sign. S1/00/Zi, t. 2, k. 228.

⁶⁹ Iwan Olchowski, *Ratowali niewinnych, ryzykując własne życie*, in: *Pojednanie przez trudną pamięć. Wołyń 1943*, ed. Aleksandra Zińczuk, Lublin 2012, s. 56, 59.

⁷⁰ *Rozmowa z Hanną Semeniuk*, in: *Pojednanie...*, s. 93.

Přišli k nim a zabili je v noci, ve tmě. Vytáhli je na dvorek... A ona si ty dvě děti tiskla k sobě: ‚Bože nedopusť, nedopusť Bože.‘⁷¹

Ve vzpomínkách baptisty Mychajla Podvorňaka pak narážíme na následující popis: ‚Z blízkého lesa přijeli dva ozbrojení mládenci, aniž by se jakkoli rozmýšleli, zastřelili doma snachu a její dvě dcery, Michorovi a jeho ženě nařídili, aby se ukryli ve stodole. A po tom, co spáchali tu vraždu, zase klidně odjeli do lesa. A lidé v Usteczku se teprve teď dozvěděli, že Michorova snacha byla Polka [...]. Polsky sice neuměla, vdávala se v pravoslavném kostele, dokonce i děti tam nechala pokřtít, ale ani to neuchránilo ty tři nevinné duše od strannického šílenství a lidské nenávisti. A naši lidé z toho byli naprosto sklíčení, s takovou krutostí se nemohli smířit.‘⁷²

Podvorňakova kniha je pozoruhodným a současně jediným rozsáhlejším svědectvím, které zprostředkovává uvedené události z hlediska ukrajinského sedláka, nikoli někdejšího člena podzemí, jenž se přirozeně pokouší nacházet ospravedlnění svých válečných preferencí. Mimo jiné právě na jejím základě lze vyslovit hypotézu, že podpora UPA byla mezi obyvateli Volyně poměrně velká. Lid v ní spatřoval vojenský útvar, který bojuje za nezávislost Ukrajiny. Naprosto to však neznamená, že by obyvatelstvo zároveň podporovalo vyvražďování Poláků. To bylo považováno za zbytečné, zvláště v případech, kdy se oběťmi stávali přátelé a dobří sousedé. Takto Podvorňak líčí smrt části polské rodiny (otce a dvou dcer, matka s malým synkem přežili díky pomoci ukrajinských sousedů): ‚Všichni jsme vyběhli za sad a dívali jsme se, jak hoří chalupa na samotě za vsí. Nikdo se však neodvážil jít blíž. ‚Co je to vlastně za chalupu?‘ zeptal jsem se nějakého muže,

⁷¹ *Ibidem*, s. 98.

⁷² Mychajlo Podvorňak, *Viter z Volyni. Spohady*, Winnipeg 1981, s. 182.

který stál vedle mě. ‚To je Kuziovo stavení, to je Polák, co se ještě nestačil vystěhovat do města [...], říkal, že se není čeho bát. V dobách Polské republiky našim lidem hodně pomáhal, proto teď nevěřil, že by mu to někdo mohl oplácet zlem... Je ho škoda. Byl to dobrý chlap, vždyť jeho děti ani polsky neuměly,‘ skončil muž a odešel, nic víc už neříkal. A já se ho na nic víc neptal.“⁷³

VOLYŇ REPUBLIKOU UPA

„Na Volyni se uvařila,“ vzpomínal člen OUN-B Luka Pavlyšyn, „krvavá kaše“. V odvetných akcích nenechávali naši povstalci a členové domobrany po polských vesnicích (koloniích) ani stopy. Poráželi dokonce i sady (proto ‚sekerníci‘) a zaorávali osvobozené obce.“⁷⁴

V srpnu 1943 vydal Klym Savur dekret, v němž nařizoval provést reformu zemědělství. Jeho součástí bylo veřejné opatření „doporučující“ rozdělit majetky povražděných a vyhnaných Poláků. V okamžiku zveřejnění textu již příslušníci UPA stačili vyvraždit většinu obyvatel polských vsí, Kljačkovského záměrem tedy velmi pravděpodobně nebylo podnitit novou vlnu zabíjení. Jednalo se spíše o další krok

⁷³ *Ibidem*, s. 213–214. Podle Podvorňaka dostali Poláci na Volyni s ohledem na zločiny polské policie od UPA ultimátum, aby z území odjeli (je zřejmé, že Podvorňak přijal provolání Klyma Savura jako pravdivé). Čteme zde: „Po uplynutí termínu stanoveného výzvou zaútočili ukrajinští povstalci na vesnice obývané Poláky a všechny, kteří neutekli do města, zlikvidovali. Tuto likvidaci prováděli nelidsky, jako by neměli srdce ani svědomí. Zabíjeli malé děti, [...] staré lidi, zabíjeli každého Poláka. Všechny polské usedlosti vypálili.“ *Ibidem*, s. 180–181. Jak je vidět, ve výše uvedeném popise není ani náznak, že by se ukrajinští rolníci vypravili na Poláky sami od sebe.

⁷⁴ Luka Pavlyšyn, „*Na hrani dvuch svitiv...*“ *Spohady vijs'kovyka-banderivcja*, Lviv 2010, s. 230.

v depolonizaci Volyně – po provedení reformy by byl návrat přeživších Poláků na jejich původní majetky, jež museli opustit, ještě obtížnější. Reforma měla mimo to zvýšit podporu UPA, prezentovat ji jako organizaci, které nejsou osudy venkovského obyvatelstva lhostejné, a přimět pravoslavné rolníky, aby si s jejím vítězstvím spojovali rovněž materiální prospěch. Jelikož nevíme, jestli ukrajinští sedláci skutečně ochotně přebírali majetky svých polských sousedů, je nutno zohlednit možnost, že reforma byla určitou formou nátlaku, který měl Ukrajince donutit, aby půdu Poláků převzali.

Teprve od této chvíle, jak se domnívám, začalo docházet k útokům na jednotlivé Poláky páchaným některými svévolně zorganizovanými ukrajinskými sedláky. Podnítila je k tomu pravděpodobně vyhlídka hmotného zisku. Pachatelé si totiž mohli přivlastnit – v souladu s nařízením UPA – majetek nalezený u polských obětí. V žádném případě to však neznamená, že docházelo ke spontánním pogromům celých vesnic. Oběťmi takových útoků se zpravidla stávaly nanejvýš malé skupiny Poláků, kteří se skrývali v okolí vesnic nebo se pokoušeli vrátit do svých domovů, aby zachránili alespoň něco z majetku, který tam zanechali.

Spolu s rozhodnutím o zemědělské reformě nakázal Klym Savur vytvořit všude, kde to je možné, základny domobrany. Jejich úkolem bylo paralyzovat působení německých trestných výprav namířených proti UPA tím, že budou líčit nástrahy, stavět barikády na silnicích a cestách nebo likvidovat mosty. V rozkaze číslo 5 z 15. srpna Kljačkovskij zdůraznil, že je nutno „působit hromadně a zeširoka mezi ukrajinským obyvatelstvem. Zapojit co nejširší okruh ukrajinských občanů do aktivní revoluční činnosti, do akce, kterou uskutečňujeme.“⁷⁵

⁷⁵ CDAVOVU, zesp. 3838, op. 1, t. 4a, k. 1.